

ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ
ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ
ΚΑΙ
ΔΙΧΟΝΟΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ
ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ
ΚΑΙ
ΔΙΧΟΝΟΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες / Ιστορία
Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Εθνική ολοκλήρωση και διχόνοια.*

Η ελληνική περίπτωση

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Διορθώσεις: Ιωάννα Ανδρέου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright® φωτογραφίας εξωφύλλου: PHAS/Universal Images
via Getty Images/Ideal Image

Copyright® Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος και Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), 2020

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2020

KET Δ406 ΚΕΠ 825/20

ISBN 978-960-16-9170-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ.
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, FAX: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΓΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 23 10.70.63.54, 23 10.70.67.15, ΦΑΞ: 23 10.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Για τον Θεμιστοκλή και τους απογόνους του

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	15
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΑΛΑΙΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΚΑΤΑΛΥΤΗΣ ΚΑΙ ΩΣ ΤΡΟΧΟΠΕΔΗ	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ 18ου ΚΑΙ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	43
Το πρώτο νέο έθνος	43
Ελβετία	45
Ιταλία	46
Γερμανία	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ	59
Γερμανία (ξανά)	59
Νορβηγία	62
Φινλανδία	64
Ιρλανδία	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ	99
Η Φιλική Εταιρεία	100
Ταξικές συγκρούσεις: Προεστοί και οπλαρχηγοί	102
Τοπικισμός τυφλός: Νησιώτες, Ρουμελιώτες, Μοραΐτες	105

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΜΟΝΙΜΟΤΕΡΕΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ	109
«Αυτόχθονες» και «ετερόχθονες»	109
Παραδοσιακός κόσμος και εξευρωπαϊσμός	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΤΑ ΛΕΓΟΜΕΝΑ «ΞΕΝΙΚΑ» ΚΟΜΜΑΤΑ	119
Το ρωσόφιλο κόμμα	122
Το γαλλόφιλο κόμμα	126
Το αγγλόφιλο κόμμα	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: ΕΝΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΔΙΑΗΜΜΑ	137
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΥ ΔΙΑΗΜΜΑΤΟΣ	151
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΩΣ ΚΡΙΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	179
Γηγενείς και πρόσφυγες	179
Έλληνες και μειονότητες	182
Παλαιά Ελλάδα και Νέες Χώρες	185
Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός	186
Η υπέρβαση της κρίσης	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13: Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ...	191
Η προϊστορία του Μακεδονικού για το ΚΚΕ	193
Η συγκυρία της Κατοχής	198
Από Βούλγαροι, Σλαβομακεδόνες	200
Ο Εμφύλιος	203
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14: ΠΡΟΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΑΞΗ: ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ	209
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15: ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΑΞΗ: ΚΥΠΡΟΣ	223
Ομοφωνία και διχόνοια	224
Η ευκαιρία που χάθηκε	226
Η αναζήτηση άλλης ευκαιρίας	239
«Προτελευταία εποχή»	246
Εμφύλια σύγκρουση και αυτοκαταστροφή	250
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	257

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Υπάρχει μία γενική νομοτέλεια στην ιστορία των εθνών και του εθνικισμού. Κάθε έθνος περνάει από μία διαδικασία που μπορεί να οριστεί με τον πιο περιεκτικό τρόπο ως «εθνική ολοκλήρωση». Περιλαμβάνει συνήθως την απελευθέρωση ή «λύτρωσή» του από «ξένο» ζυγό και την ενοποίησή του στο πλαίσιο ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους.

Χρειάζεται εδώ να εξηγήσω, προεισαγωγικά, γιατί προτιμώ τον παραδοσιακό όρο «εθνικό κράτος», αντί του νεολογισμού «έθνος-κράτος», που προέρχεται από τα αγγλικά. Ο ίδιος ο αγγλικός όρος «nation-state» πάσχει από ασάφεια. Πολλοί τον διαβάζουν ως ζεύγος δύο ουσιαστικών που δηλώνει σύμπτωση και ταύτισή τους. Όμως το «nation» εδώ αποτελεί επιθετικό προσδιορισμό. Την καλύτερη απόδειξη προσφέρει η απόδοση του ίδιου αγγλικού όρου στα γαλλικά, όπου το συντακτικό επιβάλλει να προηγείται το ουσιαστικό και να έπεται ο επιθετικός προσδιορισμός. Το «nation-state» αποδόθηκε, λοιπόν, ως «état-nation» και όχι ως «nation-état». Αλλά «état-nation» σημαίνει απλώς «état national».

Για τους Νεοέλληνες, η διαδικασία της εθνικής ολο-

κλήρωσης ξεκίνησε το 1821. Είναι κοινότοπο να καταδικάζουμε τη διχόνοια και τις εμφύλιες συγκρούσεις που σημάδεψαν τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας και σχεδόν προκάλεσαν την αποτυχία του. Υπάρχει μάλιστα η τάση να τις αποδίδουμε σε κάποια προαιώνια τάχα πολιτισμικά ή και... βιολογικά χαρακτηριστικά ειδικά των Ελλήνων. Γράφοντας και μιλώντας για τον Εθνικό Διχασμό που ξέσπασε το 1915, άκουσα πολλούς να επικαλούνται τον αλληλοσπαραγμό που δήθεν μαστίζει τους Έλληνες διαχρονικά από την εποχή του... Πελοποννησιακού Πολέμου. Μου έρχεται τότε να τους ρωτήσω, με σκωπτική διάθεση: Και γιατί όχι του Τρωικού;!

Η τάση αυτή προσφέρει ουσιαστικά ένα άλλοθι. Εμποδίζει την εκάστοτε ακριβή διάγνωση, αλλά και τη θεραπεία. Εμποδίζει δηλαδή όχι μόνο την κατανόηση των αντικειμενικών προβλημάτων που προκαλούν κάθε φορά τη σύγκρουση, αλλά και την αναζήτηση εφαρμόσιμων τρόπων υπέρβασής της.

Όπως κάνω από τέσσερις δεκαετίες με τα γραπτά μου και τη διδασκαλία μου, θέλω ξανά να αντικρούσω τέτοια στερεότυπα – μολονότι γνωρίζω ότι πρόκειται για σισύφειο έργο. Πιο συγκεκριμένα, θέλω εδώ να δείξω ότι η νεοελληνική εμπειρία εμφυλίων συγκρούσεων σχετικών με την εθνική ολοκλήρωση αποτελεί απλώς μία περίπτωση ανάμεσα σε πολλές άλλες, που διέπονται από την ίδια γενική νομοτέλεια.

Αντικείμενο αυτού του βιβλίου είναι αποκλειστικά και μόνο η αντίφαση και η διαλεκτική μεταξύ εθνικής ολοκλήρωσης και διχόνοιας, δηλαδή μεταξύ συνένωσης και

διχασμού. Περιέχει μόνο τις ιστορικές πληροφορίες που θεώρησα αναγκαίες και απολύτως σχετικές με το αντικείμενό του. Δεν χρειάζεται λοιπόν να ασχοληθεί με την απέραντη βιβλιογραφία περί εθνικισμού, ούτε με τις ατέρμονες διαμάχες που τη διαπερνούν. Μόνο η διάκριση που θα γίνει μεταξύ «παλαιών» και «νέων» εθνικών κρατών υποδηλώνει πως αποδέχομαι την άποψη ότι τα έθνη και τα κράτη τους δεν είναι πάντα και εξ ολοκλήρου πρόσφατα προϊόντα της λεγόμενης νεωτερικότητας. Τα έθνη ασφαλώς δεν άρχισαν να δημιουργούνται μετά τη Γαλλική Επανάσταση», όπως διάβασα πρόσφατα.

Εξάλλου, η διάκριση μεταξύ «παλαιών» και «νέων» εθνικών κρατών έχει νόημα και εφαρμογή ουσιαστικά μόνο στην ιστορία της Δυτικής Ευρώπης ή, ευρύτερα, της Δύσης. Αποκλειστικά σ' αυτό το συγκριτικό πλαίσιο θα ανιχνευθεί και θα τεκμηριωθεί εδώ η γενική διαλεκτική μεταξύ εθνικής ολοκλήρωσης και εμφύλιας διαμάχης, που ισχύει και στην ελληνική περίπτωση. Ένα διαφορετικό συγκριτικό πλαίσιο, όπως αυτό των Βαλκανίων ή και του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, όχι μόνο θα απαιτούσε γνώσεις που δεν έχω, αλλά και θα υπέβαλλε την παραπλανητική εντύπωση ότι αυτή η διαλεκτική είναι τάχα μόνο βαλκανική ή και τριτοκοσμική. Δεν είναι όμως.

Τέλος, οφείλω μία εξήγηση γιατί έχω περιλάβει σχεδόν αυτούσια τμήματα από προηγούμενα βιβλία μου. Δεν οφείλεται αυτό σε αδιαφορία, ούτε σε οκνηρία. Απλώς, μετά από αρκετές δοκιμές και πολλή σκέψη, διαπίστωσα ότι δεν μπορούσα να γράψω εξίσου καλά τα ίδια ακριβώς πράγματα με διαφορετικά λόγια.

Ας είναι, λοιπόν, αυτό το μικρό δοκίμιο η δική μου συμβολή στον εορτασμό της αίσιας συμπλήρωσης 200 χρόνων από τότε που διακηρύχθηκε η εθνική μας υπόσταση και ανεξαρτησία.

Ραφήνα, 15 Οκτωβρίου 2020

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΒ	Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (στο Μουσείο Μπενάκη)
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΚ	Ενιαία Δημοκρατική Ένωση Κέντρου
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΛΔΥΚ	Ελληνική Δύναμη Κύπρου
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών
ΕΣΒ	<i>Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής</i>
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΤΚΔ	Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς
Εφ.	Εφημερίδα
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΔ	Κομμουνιστική Διεθνής
Κ.Ε.	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΜ	Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΣΒ	<i>Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής (ή της Συνελεύσεως)</i>
Σ.Π.	<i>Σύνταγμα Πεζικού</i>
IRA	Irish Republican Army
NOF	Narodno Osloboditelen Front (ΝΟΦ ή Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο στα σλαβομακεδονικά) ¹
SNOF	Slavjano Makedonski Narodno Osloboditelen Front (ΣΝΟΦ ή Σλαβομακεδονικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο στα σλαβομακεδονικά)
TNA	The National Archives of the United Kingdom

¹ Ο όρος «Narodno» έχει αποδοθεί σκόπιμα ως «Λαϊκό», αλλά η ορθή απόδοση είναι «Εθνικό», αφού πρόκειται για μετάφραση του «ΕΑΜ» στα σλαβομακεδονικά.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ

Όλες οι ημερομηνίες είναι με το ημερολόγιο που ίσχυε τότε στην Ελλάδα, δηλαδή με το «Γρηγοριανό» ή νέο ημερολόγιο (ν.η.) από 1 Μαρτίου 1923. Αν δεν υπάρχει αντίθετη σχετική ένδειξη, οι προγενέστερες είναι με το «Ιουλιανό» ή παλαιό ημερολόγιο (π.η.). Η μετατροπή τους στο «Γρηγοριανό» γίνεται με την προσθήκη 13 ημερών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια του έθνους αναφέρεται εξ ορισμού σε ένα ενιαίο και αδιαφοροποίητο σύνολο. Κατά συνέπεια, το ιστορικό αίτημα της εθνικής ολοκλήρωσης και ειδικότερα της δημιουργίας εθνικού κράτους λογικά προϋποθέτει και υποδηλώνει κάποια εθνική ομοφωνία. Αυτό όμως ισχύει μόνο σ' ένα πολύ γενικό και αφηρημένο επίπεδο. Με άλλα λόγια, ισχύει μόνο σε επίπεδο διακηρύξεων. Πρακτικά και συγκεκριμένα, η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση συνεπάγεται αναπόφευκτα διαμάχη και σύγκρουση – σύγκρουση ιδεών, αλλά και σύγκρουση συμφερόντων.

Ευθύς εξαρχής (αλλά και στη συνέχεια) προκύπτει αναγκαστικά το ζήτημα: ποιοι ανήκουν στο συγκεκριμένο έθνος; Με ποια (αντικειμενικά) κριτήρια; Τη θρησκεία; Τη γλώσσα; Την καταγωγή; Ανάλογα με το κριτήριο, ευνοούνται συγκεκριμένα συμφέροντα – υλικά και άυλα – σε βάρος άλλων. Αν, για παράδειγμα, προτιμηθεί η θρησκεία, θα ωφεληθούν οι κάθε λογής θρησκευτικοί λειτουργοί και θεσμοί, αλλά και η περιουσία τους, που είναι κατά κανόνα τεράστια ή, πάντως, δυσανάλογα μεγάλη. Αν, πάλι, προτιμηθεί η γλώσσα, θα ωφεληθούν οι κάθε λογής

δάσκαλοι, φιλόλογοι και γενικά λόγιοι, καθώς και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων, αποκτώντας και αυτά μεγάλη περιουσία, ιδίως από δωρεές. Πιο έμμεσες (αλλά καθόλου ασήμαντες) θα είναι συνήθως οι οικονομικές συνέπειες αν επικρατήσουν διακρίσεις με κριτήριο την καταγωγή.

Στη διαδικασία διαφοροποίησης, οριοθέτησης και περιχαράκωσης ενός έθνους, η θρησκεία προμηθεύει μία πρωταρχική και ασυναγώνιστη διαχωριστική γραμμή, ανώτερη από κάθε άλλη. Εξακριβώνεται πιο άμεσα και αδιαμφισβήτητα, ενώ είναι πιο αδιαπέραστη και αποκλειστική από τη γλώσσα, την καταγωγή ή οποιοδήποτε άλλο κριτήριο. Παρά τα φαινόμενα συγκρητισμού, δεν έχει καν νόημα να πεις για κάποιον ότι είναι «μικτής θρησκείας», ενώ μπορεί κάλλιστα να είναι δίγλωσσος (ή και πολύγλωσσος) ή μικτής καταγωγής (ή και μιγάς).

Η θρησκεία επιπλέον είναι εξ ορισμού φορτισμένη αξιολογικά και εμπνέει πίστη στην ανωτερότητα όσων την πρεσβεύουν και σε μία «ιερή» αποστολή τους – αντίθετα με τη γλώσσα αυτή καθαυτή. Για να χρησιμοποιήσω το είδος επιχειρήματος που είναι προσφιλές στον Benedict Anderson στο κλασικό βιβλίο του, οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να πολεμήσουν και να πεθάνουν για την «ορθή» θρησκεία πολύ πριν νιώσουν το ίδιο (αν ποτέ το νιώσουν) για την «ορθή» γλώσσα, ιδίως όσο μένουν αγράμματοι.¹

Η υπεροχή της θρησκείας έναντι της γλώσσας στη συγκρότηση εθνών αποδεικνύεται καλύτερα στην περι-

¹ Πρβλ. Anderson, σ. 144.

πτωση των Κάτω Χωρών, που διασπάστηκαν δύο φορές, το 1579 και ξανά το 1830, σύμφωνα με τη θρησκεία και όχι τη γλώσσα.² Ο καλθινιστικός πυρήνας της ολλανδικής εθνικής ταυτότητας απώθησε και τις δύο φορές τον βαθύτατα καθολικό πληθυσμό του μετέπειτα Βελγίου, άσχετα από γλωσσικά σύνορα. Στη συνέχεια, η ολοένα μεγαλύτερη σημασία που δόθηκε στο γλωσσικό ζήτημα από την καθολική Φλάνδρα απειλεί το Βέλγιο με διάσπαση, χωρίς όμως να συνεπάγεται κοινή εθνική ταυτότητα ούτε επιθυμία «εθνικής επανένωσης» με τους Ολλανδούς, παρά την κοινή γλώσσα. Η θρησκεία και όχι η γλώσσα απείλησε επίσης να διασπάσει το ελβετικό έθνος το 1847, με τον πόλεμο του Sonderbund.³

Εξάλλου, συγκεκριμένα συμφέροντα, υλικά και άυλα, εξυπηρετούνται ή ζημιώνονται ανάλογα με τις στρατηγικές επιλογές που προτείνονται και τελικά υιοθετούνται για την εθνική ολοκλήρωση. Ευθύς εξαρχής, η ίδια η «αποτίναξη ξένου ζυγού» απειλεί όλους εκείνους που ωφελούνται και ευημερούν χάρη σ' αυτόν, είτε άμεσα ως αναγκαίοι συνεργάτες του, είτε έμμεσα από τις ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργεί για την ανάπτυξη π.χ. του εμπορίου ή άλλων κλάδων.

Γενικότερα, η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση θέτει αναγκαστικά και πιεστικά το ζήτημα: με ποια μορφή και με ποια στρατηγική, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση από ποιον ιστορικό φορέα, εντός του συγκεκριμένου

² Βλ. π.χ. Parker, σσ. 188-200, για το 1579, και Kossman, σσ. 140-157, για το 1830.

³ Βλ. Κεφάλαιο 3.

έθνους, θα αναληφθεί και θα ελεγχθεί η πορεία αυτή — σε όφελος των δικών του ιδιαίτερων συμφερόντων; Προκύπτουν έτσι απροκάλυπτες τάξικές συγκρούσεις και κοινωνικοί ανταγωνισμοί. Καταλυτική σημασία αποκτά κατά κανόνα ιδίως η κυριότητα της γης μετά την «αποτίναξη του ξένου ζυγού»: θα τη διατηρήσουν «ξένοι», θα την ιδιοποιηθούν λίγοι ή θα την αποκτήσουν δικαιωματικά οι πολλαπλάσιοι ακτήμονες χωρικοί που ανήκουν στο έθνος; Οι συγκρούσεις και οι ανταγωνισμοί νομοτελειακά οξύνονται, καθώς η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση απαιτεί τη συντριβή των κάθε λογής αντιστάσεων «διά πυρός και σιδήρου», δηλαδή τελικά και διά των όπλων.

Η έννοια του έθνους συνεπάγεται επίσης την ισότητα των μελών του ως ομοεθνών. Κατά λογική συνέπεια, ο εθνικισμός υπήρξε, στην αρχέγονη εκδοχή του, εγγενώς φιλελεύθερος αλλά και δημοκρατικός. Ωστόσο, υπάρχει το ενδεχόμενο να μη συμβιβάζονται οι αποφάσεις της πλειοψηφίας με τις επιταγές του εθνικισμού. Για έναν εθνικιστή, μπορεί τότε η πλειοψηφία να μην έχει το δικαίωμα να παίρνει λανθασμένες αποφάσεις. Αυτό δήλωναν, για παράδειγμα, οι Ιρλανδοί Δημοκρατικοί που θέλησαν τον Εμφύλιο Πόλεμο το 1922.⁴ Μία τέτοια ολισθηρή συλλογιστική καταλήγει να αναθέτει την εκάστοτε αυθεντική διάγνωση και τη δικαιωματική προάσπιση του εθνικού συμφέροντος σε μία μειοψηφία — μία «ελίτ» αφοσιωμένων και «αγνών» ιδεολόγων. Απώτατη λογική συ-

⁴ Βλ. Κεφάλαιο 4.

νέπεια είναι ο φασισμός, ως ακραίος και ανενδοίαστα αντιδημοκρατικός εθνικισμός.

Υπάρχει όμως και το ενδεχόμενο να μην μπορεί να ψηφίσει ολόκληρο το έθνος, παρά μόνο ένα μέρος του — κατά τεκμήριο ήδη ελεύθερο, στο δικό του κράτος. Άλλα μέρη, που παραμένουν «αλύτρωτα», δηλαδή υπό ξένη κυριαρχία, δεν έχουν την ίδια πρακτική ή και νομική δυνατότητα. Σ' αυτή την περίπτωση, μπορεί άραγε να γίνει λόγος για «πλειοψηφία» του έθνους; Με ποιον τρόπο θα μπορούσε τάχα να διαπιστωθεί;

Εξάλλου, υπάρχει σε πολλά επίπεδα προφανής και αντικειμενική σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των ήδη ελευθέρων και των ακόμη «αλύτρωτων» ομοεθνών τους. Οι πρώτοι έχουν πρόσβαση και μερίδιο σε κάθε λογής αγαθά, που μοιραία θα μειωθούν, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, αν υποχρεωθούν να τα μοιραστούν με τους δεύτερους. Οι πρώτοι έχουν επίσης συμφέρον να ζήσουν ειρηνικά και να μην κινδυνέψουν σε πολέμους ή άλλες περιπέτειες για χάρη των δεύτερων. Από την πλευρά τους, οι «αλύτρωτοι» μπορεί και να μην αποδέχονται αυτή την ιδιότητα, ότι δηλαδή είναι ομοεθνείς «αδελφοί» προορισμένοι να ενωθούν οπωσδήποτε με τους άλλους. Επιπλέον, έχουν συμφέρον να μη χρησιμοποιηθούν και προπαντός να μη θυσιαστούν ως πιόνια από την πολιτική που μόνο οι ελεύθεροι είναι σε θέση να ασκήσουν, ως κυρίαρχο κράτος.

Έχει μήπως σχέση η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ελευθέρων και «αλυτρώτων» ομοεθνών με τη διάκριση μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού; Ναι, στο μέτρο που ο πατριωτισμός έχει αμυντική χροιά και ταιριάζει περισ-

σότερο με την κατάσταση και το συμφέρον των πολιτών του ελεύθερου κράτους. Αντίθετα, για την απελευθέρωση (ή «λύτρωση») των ομοεθνών τους, δεν έχει εφαρμογή, ούτε καν νόημα, η έννοια του «πατριωτισμού». Χρειάζεται εθνικισμός επεκτατικός και κατ' ανάγκη επιθετικός, με την ειδικότερη μορφή του «αλυτρωτισμού», που πήρε την ονομασία του από την ιταλική ιστορική εμπειρία.⁵

Ο εθνικισμός, γενικά, έχει αποκτήσει κακό όνομα, είτε εξαιτίας εγκλημάτων που έγιναν πρόσφατα στο όνομά του (π.χ. στην πρώην Γιουγκοσλαβία) είτε εξαιτίας ακραίων ή και διεστραμμένων μορφών του. Ωστόσο, ο εθνικισμός ως ιδεολογία γεννήθηκε φιλελεύθερος και δημοκρατικός, όπως τονίστηκε ήδη. Υπήρξε καρπός δύο ελπιδοφόρων επαναστάσεων κοσμοϊστορικής σημασίας: της Αμερικανικής το 1776 και της Γαλλικής το 1789. Με τους όρους μιας διάκρισης που γεννήθηκε ακριδώς τότε, ο εθνικισμός αρχικά ήταν αποκλειστικά «αριστερός». Μόνο στη διάρκεια του 19ου αιώνα και από αντίδραση στη Γαλλική Επανάσταση εμφανίστηκαν «δεξιές» έως και «ακροδεξιές» εκδοχές ή παραμορφώσεις του, με απώτατη συνέπεια τα παραληρήματα του φασισμού και του ναζισμού τον 20ό αιώνα. Για τον αρχέγονο φιλελεύθερο εθνικισμό, τα έθνη είναι καταρχήν ισότιμα. Ισχύει, δηλαδή, ό,τι ισχύει και για τα άτομα. Για να ταυτιστεί με το έθνος στο οποίο ανήκει, δεν χρειάζεται να μισεί ούτε να υποτιμάς τα άλλα. Άλλωστε, είσαι πάντα ελεύθερος να αλλάξεις έθνος, αν θέλεις.

⁵ Βλ. Κεφάλαιο 3.

Ωστόσο, η λεγόμενη «πολιτική ορθότητα» έχει επιβάλει σήμερα να αποφεύγεται σαν αναθεματισμένος ο όρος «εθνικισμός» και να προτιμάται στη θέση του ο όρος «πατριωτισμός». Πρόκειται για τελείως ανιστόρητη παρανόηση. Ο πατριωτισμός αποτελεί έννοια προφανέστατα αρχαιότερη και ασφαλώς ευρύτερη. Πρώτη του διατύπωση είναι μάλλον αυτή που ο Όμηρος στην *Ιλιάδα* (Μ 243) βάζει στο στόμα του Έκτορα, πολλούς αιώνες πριν εμφανιστούν τα έθνη και ο εθνικισμός: «εἷς οἰώνος ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης». Ο πατριωτισμός είναι νοητός και σε κράτη που δεν είναι εθνικά, όπως, για παράδειγμα, οι πόλεις-κράτη της Αρχαιότητας ή της Αναγέννησης και πολυεθνικές αυτοκρατορίες έως σχετικά πρόσφατα. Αυτές μάλιστα προσφέρουν πλήθος παραδείγματα όπου ο πατριωτισμός π.χ. υπηκόων της Αυστροουγγαρίας, ως απολύτως διακριτή ιδεολογική στάση ή νοοτροπία, υπερίσχυε του εθνικισμού. Όταν, όμως, αναφέρεται σε ένα απροσχημάτιστα εθνικό κράτος, ο πατριωτισμός λογικά δεν μπορεί παρά να αποτελεί μία εκδοχή του εθνικισμού — όχι κάτι «άλλο», εντελώς διαφορετικό και άσχετο. Προκύπτει έτσι το ενδεχόμενο να εμφανιστεί και ιδεολογική εμφύλια σύγκρουση στο πλαίσιο του ίδιου εθνικισμού, από την αντιπαράθεση διαφορετικών εκδοχών του, π.χ. μεταξύ πατριωτισμού και αλυτρωτισμού. Εξάλλου, παραμένουν δυσδιάκριτα και ασαφή τα όρια μεταξύ πατριωτισμού και τοπικισμού, όπως δείχνει η καθιερωμένη έκφραση «ιδιαιτέρη πατρίδα» (κάποιου).

Τελικά, όμοια με κεφαλή Ιανού, η άλλη όψη της εθνικής ολοκλήρωσης είναι, μοιραία, η εμφύλια σύγκρουση

μεταξύ ομοεθνών. Ακριβώς από την έκβαση αυτής της εμφύλιας αναμέτρησης εξαρτάται η συγκεκριμένη μορφή ολοκλήρωσης και προπαντός κράτους που θα προκύψει τελικά και τελεσίδικα. Τα πιο εύγλωττα παραδείγματα από την ευρωπαϊκή ιστορία αρκούν για να πιστοποιήσουν τη νομοτέλεια που περιγράφηκε. Αφετηρία αποτελεί η διάκριση μεταξύ «παλαιών» και «νέων» εθνικών κρατών.